

1978

zprávy

VLASTIVĚDNÉHO
ÚSTAVU
V OLOMOUCI

Číslo 192

Manifestace pracujících před olomouckou radnicí dne 27. února 1948

1. strana obálky:

Klement Gottwald při historickém projevu na Staroměstském náměstí 21. února 1948.

Šárka Bartošová

K 30. VÝROČÍ VÍTĚZNÉHO ÚNORA

Únor 1948 je vedle osvobození naší země Sovětskou armádou v roce 1945 nejvýznamnějším předělem našich novodobých dějin.

V únoru 1948 byl především vítězně ukončen boj české a slovenské dělnické třídy, vedené KSČ, o politickou moc, který začal uvědoměle bojem za proletářské východisko z hospodářské krize v 1. polovině 30. let, pak koncem třicátých let formováním lidové anti-fašistické fronty, rozvinul se v zápas proti nacistickým okupantům, v národní a demokratické revoluci koncem II. světové války a vrcholil v období 1945—1948. Byl to třídní zápas za sociální osvobození, ale byl organicky spjat a prolínal se s bojem za národní a státní osvobození a za revolučně demokratické přeměny v politickém, sociálním a kulturním životě nejširších lidových vrstev obou našich národů.

Vedoucí činitel KSČ Klement Gottwald uplatnil tvůrčím způsobem v konkrétních československých podmínkách Leninův teoretický odkaz, zejména závěry Leninovy práce *„Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci“*, kde byla vědecky odůvodněna a potom i praxí ruských revolucí potvrzena téze, že v období panství monopolů musí být dělnická třída hegemonem i v lidových revolučních hnutích, která ještě nesměřují bezprostředně k socialistickým cílům, ale proklamují požadavky revolučně demokratického rázu. *„Jdeme nyní v dané etapě,“* zdůrazňoval Klement Gottwald mnohokrát po osvobození v roce 1945, *„po linii revoluce národní a demokratické, nikoliv po linii revoluce socialistické“*. Právě důsledné uskutečňování programu národní a demokratické revoluce vytvářelo předpoklady k prosazování požadavků revolučně socialistických, k přerůstání revoluce demokratického typu v revoluci socialistickou. A v tom je hlavní smysl Leninovy teze o přerůstání demokratické revoluce v socialistickou, kterou tvořivě uplatnil v našich podmínkách Klement Gottwald a která se stala základem strategie a taktiky KSČ v letech 1945 až 1948.

Lidově demokratická státní moc, která vzešla z revoluce v roce 1945, byla státem, kde hlavní podíl na politické moci měla dělnická

třída jako vedoucí síla Národní fronty, ale určitý podíl na moci měla i část buržoazie, která se přímo nezkompromitovala kolaborací s nacismem. Lidová demokracie byla po osvobození naší země Sovětskou armádou demokratickou diktaturou lidu sdruženého v Národní frontě, třídním svazkem dělníků, rolníků, živnostníků, inteligence a části české a slovenské buržoazie pod vedením dělnické třídy. Byla to nejzazší mez, k níž může na politickém poli dojít revoluce demokratického typu.

Základním strategickým cílem KSČ v letech 1945—1948 bylo však úplné vyřešení otázky politické moci ve prospěch dělnické třídy. Hlavní silou přerůstání revoluce národní a demokratické v revoluci socialistickou byla dělnická třída, vedená marxistickoleninskou stranou a opírající se o pomoc SSSR, hlavní zálohou byly poloproletářské vrstvy na vesnici, drobné rolnictvo a „za pochodu“ se bojovalo o podporu středního rolnictva jak tradičního, tak v nově osídlených oblastech v pohraničí. Byl prosazován program rozsáhlé pozemkové reformy v duchu hesla „Půdu těm, kdož na ni pracují“ a osídlováním pohraničí se formovaly nové skupiny národního společenství už v podstatě na socialistických základech. Mimořádný význam v boji o politickou moc dělnické třídy měla i taktika KSČ v letech 1945—48 — její práce s masami dělnické třídy i neproletářských pracujících vrstev, jejich získávání pro politiku komunistů. Bylo třeba ukázat pravou tvář té části buržoazie, která sice s Košickým vládním programem souhlasila, ale jeho realizaci sabotovala a znemožňovala, a izolovat ji jako třídu nepřátelskou lidu, která usiluje o návrat předmnichovských poměrů. KSČ vykonala velkou organizátorskou práci při obnově výroby i při plnění výrobních úkolů Dvouletého plánu v roce 1947. Důsledně obhajovala základní požadavky pracujících. Významnou podporu v tomto úsilí daly komunistické straně celonárodní masové společenské organizace, především revoluční odbory, jejichž jednotu se stala terčem útoků buržoazní reakce. Rovněž národní výbory jako forma lidové revoluční státní moci měly významnou úlohu v plnění Košického programu i Budovatelského programu Gottwaldovy vlády z roku 1946 a proto reakce usilovala zvláště v letech 1946—47 o tvorbu protikomunistických bloků v národních výborech, o diskreditaci a znemožnění jejich činnosti.

K řešení složitých úkolů přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou v Československu v letech 1945 až 1948 přispěla svým vkladem téměř každá územní část našeho státu, i když těžiště revolučního zápasu bylo přirozeně v centru země — v Praze, v sídle ústředních orgánů moci zákonodárné, výkonné a soudní. KSČ rozvíjela revoluční proces „shora“ z vládnoucích pozic, ale i „zdola“. Neváhala občas použít masových prole-

tářských forem boje, když buržoazní reakce vytvářením protikomunistických bloků a různými machinacemi se snažila mařit pozemkovou reformu, znárodnovací proces, očistu národního života či sabotovala v řadě úseků ekonomiky, jako byly stavebnictví, zahraniční a vnitřní obchod, lehký a potravinářský průmysl i národní zásobování v duchu hesla „čím hůře (pro lid), tím lépe (pro reakci)!“ Po rozpadu mezinárodní protifašistické koalice se osmělila i k útokům zpočátku zastřeným na zahraničněpolitickou orientaci ČSR v duchu československo-sovětské smlouvy z roku 1943.

V únoru 1948 byl odražen pokus reakčních sil o kontrarevoluční zvrát směřující k obnově předmnichovských poměrů, dělnická třída se stala vládnoucí třídou a lidově demokratický stát začal plnit funkce státu diktatury proletariátu. V tom smyslu vítězství pracujícího lidu nad reakcí v únoru 1948 nejen ukončilo etapu revolučního boje dělnické třídy o politickou moc ve státě ale otevřelo cestu k výstavbě socialismu v Československu. Bezprostředně po Únoru byly urychleně dokončeny revolučně demokratické přeměny v duchu programu národní a demokratické revoluce. KSČ, navazující na znárodnění klíčového průmyslu v předchozím období, prosadila další socializaci v oblasti výrobních vztahů v průmyslu, peněžnictví a zahraničním obchodu. Rovněž v oblasti politické byly zabezpečeny pozitivní výsledky naší revoluce z let 1945—48 přijetím řady významných zákonů a Ústavy 9. května, sloučením KSS a sociální demokracie s KSČ na základě marxismu-leninismu, zabezpečením všech klíčových pozic v oblasti moci zákonodárné, výkonné a soudní a dalšími opatřeními, jejichž soubor znamenal ustavení státu diktatury proletariátu jako základního předpokladu zahájení socialistické výstavby a přestavby země, jejíž program přijal na jaře 1949 IX. sjezd KSČ.

Únor 1948 a plnění generální linie výstavby socialismu otevřely nové perspektivy všemu pracujícímu lidu Československa. Současně bylo nutné vzhledem k základnímu úkolu kulturní revoluce jako světonázorové přeměny na základě marxismu-leninismu usilovat o formování socialistické inteligence spjaté svým původem s dělnickou třídou a pracujícím rolnictvem. Úkoly a poslání inteligence formuloval Klement Gottwald na Sjezdu národní kultury 11. dubna 1948 takto: „... Ano, naše lidová demokracie, chce-li jít co nejrychleji vpřed, potřebuje mnoho talentů a znalostí, mnoho nových myšlenek a vynálezů pro rozvoj našeho hospodářství, pro zlepšení naší administrativy, pro rozkvět našeho školství, vědy, umění. Potřebujeme početné kádry kvalifikovaných odborníků, techniků a agronomů, vědců a pedagogů, administrativních pracovníků a umělců. Problém nadprodukce inteligence patří dávné minulosti. Pro lidově demokratický stát, řízený vědecky plánovitě, něco tako-

vého neexistuje. Nové generace naší inteligence se budou s tímto termínem seznamovat již jen z naučných slovníků!“

Gottwaldova slova o významu teorie, vědy a tvůrčí činnosti inteligence se mohla zdát v období obětavé práce prvních úderníků „revolučním sněním“. Byla však výrazem jeho dalekého perspektivního pohledu opřeného o pregnantní vědeckou marxisticko-leninskou analýzu podmínek výstavby socialismu v ČSR a o zkušenosti SSSR — prvního socialistického státu na světě. Jejich reálnost prokazuje sovětská současnost — plně rozvinutá socialistická společnost, která se chystá překročit práh komunismu právě na základě vědeckotechnické revoluce, kdy věda se stává hlavní výrobní silou. Úkoly vědeckotechnické revoluce a práce inteligence s nimi spojené mají dnes silný akcent socialistického internacionalismu z zemích socialistického společenství, jejichž ekonomiky jsou integrovány v zájmu nových rozvojových temp na základě internacionalizace nejpokrokovějších výsledků vědy a techniky a jejich uplatnění ve výrobě a jejím řízení. Nové postavení inteligence, plný rozvoj a uplatnění jejích tvořivých schopností, umožňuje jen socialismus a komunismus, vedoucí úloha dělnické třídy v čele s marxisticko-leninskou revoluční stranou. A počátkem všeho, předpokladem k osvobození člověka a celé společnosti od jakéhokoliv útlaku a k jeho všestrannému materiálnímu a duchovnímu rozvoji, k životu v socialismu a míru byl v našich podmínkách Vítězný únor 1948.

Bohuslav Eliáš - Ž á č e k

PRIMÁT PROSTĚJOVSKA VE VÝROBĚ ŘEPNÉHO CUKRU

Cukrovarnictví, významné odvětví našeho průmyslu na Hané, se spolu s textilní výrobou rozvinulo od napoleonských válek, od doby zákazu dovážet zboží z Anglie a jejích kolonií. Třtinový cukr byl nahrazován cukrem vyrobeným z javorů, někdy i z březové šťávy, národohospodář Wenzel von Mühlfeld tehdy dokazoval, že na území bývalé rakouské říše roste 53 rostlin, z nichž by se mohl vyrábět cukr. Dělal se pokusy s výrobou cukru z mrkve (v Terezíně), nakonec se stala průmyslovou rostlinou cukrová řepa (beta maritima).

Počátky výroby cukru jsou celkem známé, zejména jde-li o území Čech, děkujeme za to pracím historika naší potravinářské výro-

by Vilikovského, na Moravě sebral a zpracoval rozsáhlý materiál brněnský historik Christian de Elvert aj. Archivní studium však objevuje nové a nesmírně zajímavé údaje o počátcích cukrovarnictví na Moravě. Sotva je komu známo, že první cukrovar na Moravě, který vyráběl cukr z řepné šťávy, byl v Plumlově, kde rafinerie cukru původně javorového z r. 1810 byla přizpůsobena v následujícím roce na výrobu cukru řepného.

Výroba cukru z javorové šťávy byla podporována státem a jeho celní politikou, zejména na lichtenštejnských panstvích na Moravě (Úsov, Zábřeh, Ruda, Kolštejn, Karlovec, Lednice, Plumlov) bylo vysázeno 30 tisíc javorových stromů (*acer campestris*, *acer platanoides* a *pseudoplatanoides*), nejvhodnější byly stromy čtyřicetileté. Na panství plumlovském, kde dosud jedna lesní trať má název „V cukrovně“, se tehdy vytěžilo 16 623 věder, tj. 131 244 mázů (máz je něco přes 1 a 1/2 l) ročně. Jen v okolí Plumlova bylo 3320 javorů, na panství dalších 4307 stromů. Stromy se navrtávaly ve výši 1 a 1/2 m a šťáva vytékala trubičkou do připravených nádob.

Cukrovary toho druhu byly dále na panství státem spravovaného majetku kláštera velehradského, třetí v pořadí byla výroba cukru v Olomouci. Městská rada v Olomouci na radu fyzika Holešovského vysázela několik tisíc javorových stromů. Cukrovarská kampaň tehdy bývala v březnu, olomoučtí měšťané však s výrobou cukru nepochodili. Podnik olomoucké městské rady sice vyrobil z 6684 mázů sirup, výroba však byla nerentabilní, dokonce se prodělalo přes 70 zlatých a nakonec dvorský dekret z 13. 12. 1813 městské radě olomoucké výrobu javorového cukru zakázal. Zkazilo se jen mnoho krásných stromů.

Mnohem úspěšnější byla plumlovská výroba cukru. Historikové průmyslu sice uvádějí, že první cukrovar na Moravě byl až v roce 1829 v Kostelním Vydří u Dačic, jeho rafinerie zpracovávala nejdříve dovážený surový cukr, pak i domácí výrobek. Tam prý v roce 1838 byly vyráběny první kostky v barvě bílé i červené, jiní tvrdí, že kostkový cukr dali do výroby poprvé v Hrušovanech, ovšem mnohem později. Mezi nejstarší cukrovary na Moravě patří cukrovar v Horní Suché z r. 1834, ve Vsetíně r. 1837 a z téhož roku i v Tišnově a Martinicích u Klobouk, na Hané prý byl první cukrovar hraběte Saint-Genois v Čelechovicích z prosince 1838 a v Hlučově též v r. 1838 (výroba ohlášena 15. 1. 1841), v Prostějově zřídil menší cukrovar podnikatel Bernhard Back v místech pozdějšího náměstí Svatopluka Čecha v únoru 1844, druhý prostějovský cukrovar byl postaven na konci Kostelecké ulice, kde bylo číslo 37, a patřil Jakobu Wojaczkovi, Aloisu Haschkemu a Josefu Klegovi, výroba ohlášena 4. 7. 1852.

První moravská výroba řepného cukru v Plumlově v letech 1811 až 1814 dosud nebyla známá. Při přeměně výroby cukru z javorové šťávy se vycházelo z okolnosti, že výroba byla příliš zdlouhavá a málo rentabilní, uvážíme-li, že ze 100 l šťávy se vyrobilo pouze půldruhé libry sirupu. V Plumlově působil rafinér cukru Matěj Löbau a jeho nadřízeným byl lesník Oldřich Steinbach. Ti se přeorientovali na cukrovou řepu a na plumlovském statku dali osít řepným semenem 108 měřic. Řepné semeno dodal c. k. dvorní dodavatel semen Jakob Baumann z Vídně, Singerstrasse, za 84 zlaté a 24 krejcarů. (Účet z 8. 4. 1811). To byl skromný počátek mohutného moravského řepářství. Kromě cukru a sirupu, zejména pro lékárníky a cukráře, vyráběl rafinér Löbau v Plumlově jako vedlejší produkt rum, zboží velmi žádané. Sám císař František I. se o plumlovskou výrobu cukru zajímal a adjunkti z císařských statků se chodili učit do Plumlova vařit cukr. (SAB, archiv plumlov. panství, mat. 8, fasc. 5, F 264/86).

Z dalších moravských cukrovarů, dnes již dávno zaniklých, následoval r. 1842 cukrovar v Protivanově na panství hr. Dietrichsteina (výroba ohlášena až v r. 1844) a v Řehořově u Jihlavy, roku 1864 v Brně, Olomouci, v Šebetově u Boskovic, 1847 v Ostrovačicích, Bzenci, Ostravě, 1848 v Doloplazích atd. V Bedihošti byl založen cukrovar již v r. 1851, Morava stanula pak v čele cukrovarnictví. Největší cukrovar v Evropě byl v r. 1836 v Rájci na salmovském panství, r. 1837 jej předstihl rozsahem výroby cukrovar v Židlochovicích.

V materiálech Státního archívu v Brně je i první popis výrobního procesu pro zpracování řepného cukru v Plumlově, jeho autorem je zmíněný Matthias Löbau. V první operaci se rozkrájená a rozetřená řepa vařila v měděném kotli při teplotě 65 st. Réamura. Mezitím se připravovala vápenná voda poléváním nehašeného vápna. Na jeden díl šťávy připadaly tři díly vápenné vody. Směs řepné šťávy a vápenné vody se míchala ručně dřevěnou lopatou a zahřívala na 80 stupňů Réamura. Po dosažení bodu varu se nechávala směs ustát, sbírala se tmavá pěna naběračkou. Pak následovala filtrace přes plátno. Filtrace šťávy následovala dvě hodiny po ustátí šťávy.

Druhá výrobní operace se týkala saturace. Tekutina získávaná filtrací byla sice světlé barvy, měla však vápennou příchuť. Zahřívala se znovu a přidávalo se do ní při 70 stupních Réamura kyseliny sírové. Následovalo nové ohřívání, sbírání pěny a nová filtrace, postup se opakoval.

Při třetí operaci vznikl sirup. Filtrací vyčištěná šťáva se tak dlouho vařila, až byl získán sirup, pak se teplota zmírnila. Vroucí masa o teplotě 92 stupňů Réamura se nalévala do nádob a ochla-

zovala na studeném místě. Při čtvrté operaci se opět sirup převažoval, nevhodné substance se usazovaly na dně. Sirup oddělený od zbytků se opět vařil, pěna se odstraňovala přidáním másla. Při odpařování se musel udržovat stálý oheň, sirup se míchal lopatou a získávala se hrubozrnná masa.

Dokončení operace se zjišťovalo velmi prostým způsobem, zkoumo se vzala mezi palec a ukazováček troška ochlazené masy a když se při oddálení prstů od sebe objevila nitka, operace se podařila. To byla tzv. nitková zkouška (Fadenprobe). Hmota se odlévala do chladicích pánví a ochlazovala se z 90 st. na 35 st. Réamura. Pak se ukládala do hliněných kuželovitých nádob, to byly tehdejší první klobouky cukru, jež z nich vycházely. Při rafinaci cukru se používalo dále hovězí krve dodávané řezníky z Plumlova a okolí. Na 40 liber cukru se dávalo 15 žejdlíků vápenné vody a 3 žejdlíky hovězí krve.

Výrobní postup je popsán v podstatě jen rámcově, hlavní výrobní tajemství si asi rafinér Löbau nechával pro sebe. Výroba vynesla za 1 rok 3821 zl., 34 krejcarey, počítáme-li hodnotu výroby za rok 1812. Za cukr se utržilo 2569 zlatých 43 krejcarey, za sirup 287 zlatých 36 krejcarů. První známá moravská výroba řepného cukru trvala od r. 1811 do r. 1814. Pak kníže z Liechtenštejna, zřejmě pod dojmem katastrofy Napoleonovy, dává příkaz k zastavení výroby a k výpovědi rafinérovi Matěji Löbauovi. Avšak první krok k moravské výrobě cukru byl učiněn, v třicátých letech následuje první velká vlna zakládání cukrovarů a vznik průmyslového odvětví, v němž naše vlast patří k předním státům světa.

Prameny a literatura:

Státní oblastní archiv Brno, F 264 č. 86 Velkostatek Plumlov, mat. 8, fasc. 5. d' Elvert, Ch.: Zur Cultur-Geschichte Mährens und Oest. Schlesiens, Brno, 1870, str. 577 n.

Vilíkovský, V.: Zbožiznalství hosp. a zemědělského průmyslu, Praha 1923. Vondrák, J.: Průmysl cukrovarnický. Československá vlastivěda IX, Praha 1930, str. 281 n.

Pour, I.: Zemědělský průmysl. Československá vlastivěda VI., Praha 1930, str. 285 n.

Cukrovar ve Vrbátkách 1870—1970, slavnostní tisk. Stať Z historie cukrovarnictví na Moravě, bez autora.

Die ersten Anfänge der mährischen Rübenzuckerindustrie

Die Rübenzuckerfabrikation, die zu den wichtigsten Zweigen der mährischen Industrie gehört, soll nach den Forschungen der besten Kenner der Geschichte dieses Industriezweigs Vilíkovský und Christian d' Elvert zuerst in Mähren im Jahre 1829 in Kostelní Vydří (Kirchwidern) bei Datschitz im Igauer Kreise

eingeführt worden sein. Auf Grund der Archivfonds der liechtensteinschen Herrschaft Plumenau (Plumlov) im Brüner Staatsarchiv (F 264 86, Mat. 8, Fasc. 5) kann jedoch bewiesen werden, dass die Anfänge des ersten mährischen Runkelrübenanbaus in der Herrschaft Plumenau und die erste Runkelrübenzuckererzeugung in Plumenau ins Jahr 1811 bis 1814 fallen. Zur Zeit der Blokade des Kontinentalsystems in den französischen Kriegen orientierte der Fürst-liechtensteinsche Forstmeister Ulrich Steinbach und der Raffineur Matthias Löbau die Plumenauer Ahorzuckerraffinerie bereits im Jahre 1810 auf Runkelrübenbearbeitung. Es liegen Belege für den Einkauf von Rübensamen und die dem Fürsten vorgelegte Beschreibung der Rübenzuckerfabrikation vor. Für die Plumenauerer Zuckererzeugung interessierte sich der österreichische Staat und der Kaiser Franz hat den Adjunkten der kaiserlichen Güter einen Studienaufenthalt auf Fürst-Liechtensteinschen Gütern, wo Zucker aus Rüben erzeugt wurde, anbefohlen. Die Plumenauer Rübenzuckererzeugung war erfolgreicher als das gleichzeitige Unternehmen des Olmützer Stadtrates, dessen Ahornzuckererzeugung scheiterte und im Jahre 1813 auf Grund eines Hofdekrets sogar verboten wurde. Unter dem Eindrucke der Katastrophe Napoleons wurde zwar die erste mährische Runkelrübenzuckererzeugung eingestellt, der erste Schritt zu den Anfängen der gewaltigen mährischen Zuckerindustrie wurde jedoch gemacht.

Oldřich Kašpar

ČESKÁ VERZE CORTÉSOVÝCH LISTŮ V KOSMOGRAFII ZIKMUNDA Z PÚCHOVA

Olomoucká Státní vědecká knihovna, vykazující i podle zatím nedokončených výzkumů bohaté fondy hispanik a amerikan, obsahuje mimo jiné i celou řadu geografických a kosmografických prací¹ z 15. a 16. století, které se namnoze také dosti podrobně zabývají problematikou Nového světa. Najdeme mezi nimi rovněž několik vydání Münsterovy Kosmografie i její domácí zpracování, které vyšlo roku 1554 v tiskárně Jana Kosořského z Kosoře² pod názvem Kozmografía česká.

Kozmografía česká, zpracovaná Zikmundem z Púchova,³ lépe řečeno, jedna její část, a to kapitola *O Nových ostrovích...*,⁴ atd., zapadá do širšího kontextu cestopisné literatury našeho písemnictví staršího období. Tato epocha přináší celou řadu cestopisných děl. Již v době předhusitské se objevuje *Milion Marca Pola* a známý cestopis t. řeč. Mandevila. První česká cestopisná díla původní pocházející až z období Jiřího z Poděbrad a souvisejí úzce se zahraniční politikou tehdejšího českého krále. Na sklonku 15. a 16. století se objevují popisy cest, které vykonali zástupci dvou, proti

M D LIII.

Kozmografica Česká:
Co jest wypláti / položení Krájin neb Zemij
y obyčejných Náróduow pátého Světa /
a Gystóryj podlé Staré Lět nápisů oběbých / prví náda
tať pospolu vykázáno. Jazyk německý.

Cum Gratia & Privilegio Sacre Regie Majestatis

Titulní list „Kozmografie české“ Zikmunda z Púchova z roku 1554.

sobě stojících, náboženských vyznání, do oblasti dnešního Středního Východu, tehdejší Svaté země (Palestiny). Sem patří cestopis Martina Kabátníka na jedné straně a Jana z Lobkovic a na Hasištejně na straně druhé. S nástupem renesance ztrácejí cesty do zahraničí svůj náboženský charakter a stávají se prostředkem k rozšíření obzoru tehdejších vzdělanců a šlechticů. Do této kategorie patří bezesporu cestopisy Oldřicha Prefáta z Vlkanova a Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic. V souvislosti s ohlasem velkých zámořských objevů, zjišťujeme i nová díla překladová, informující o Novém světě. Zde zaujímá nejvýznamnější místo spis *O Novém světě*⁵ vydaný plzeňským tiskařem Mikulášem Bakalářem kolem roku 1508.⁶ Na druhé místo můžeme, podle časové posloupnosti, zařadit již zmíněnou kapitolu *O Nových ostrovích... z Kozmografie české* a na třetím místě stojí zajímavý překlad Léryho cesty do Brazílie od českých bratří Matěje Slováka a Pavla Cyra, z roku 1590, který však zůstal v rukopise a publikován byl až v roce 1957 Quidem Hodurou a Bohuslavem Horákem.⁷

Impulsy, které vedly k vydání *Kozmografie české*, byly zřejmě dva a oba spolu úzce souvisejí. Prvním z nich bylo vydání německého spisu *Cosmographia*, Sebastianem Münsterem v Basileji v roce 1544.⁸ Úkolem tohoto díla bylo, podle Münstera, popsat celý svět. Kniha se skládá ze šesti částí. První obsahuje základy fyzického, matematického a astronomického zeměpisu, druhá se zabývá regionálním zeměpisem jižní a západní Evropy, třetí je věnována zeměpisu Německa, čtvrtá severní a východní Evropě, pátá popisuje Asii a nově objevené ostrovy a konečně šestá podává obraz Afriky. Münster se snažil podat novou geografii ve Strabónově pojetí, tzn. v těsném spojení s historií a etnografií, tento úkol však nezvládl a jeho četné historicko-etnografické výklady jsou dosti neorganickou, i když namnoze velmi cennou, částí díla. Jen za Münsterova života vyšlo v Basileji šest německých vydání, tři latinská a dokonce jedno francouzské.⁹

Druhým, neméně závažným impulsem, byl i zájem českého krále Ferdinanda o zámořské objevy. Tuto skutečnost dokládá především Codex Vindobonensis,¹⁰ což je vlastně pátá Cortésova relace, která je dnes chována v Rakouské národní knihovně ve Vídni, a také korespondence licenciáta Gamize.¹¹

Na základě přímého popudu Ferdinanda prvního pak vznikla, podle latinské verze Münsterovy Kosmografie, *Kozmografie česká*. Zpracování díla se ujal na žádost svého strýce Jana z Púchova, administrátora arcibiskupství pražského, Zikmund z Púchova. Korektory byli ustanoveni Jan starší z Lobkovic, Oldřich Dubanský z Duban, Petr Bechyně z Lažan a probošt Jindřich Scribonius. Náklad na knihu nesl Jan z Púchova, který vynaložil 1200 kop českých

Titulní list německého vydání Münsterovy „Kosmografie“ z roku 1614.

grošů,¹² kromě toho se našli i mecenáši z řad šlechty, jako byli Joachim z Hradce a Vilém z Rožmberka. Ještě dříve, než byla Kozmograffia vydána, obrátili se Jan a Zikmund z Púchova s prosebnou žádostí ke králi, aby je při právu prodeje a vydání „*kroniky světa a království českého*“ v zemích koruny české ochránil, což Ferdinand učinil majestátem vydaným ve Vídni, v roce 1553. Celý text této listiny otiskl František Dvorský v Časopise českého muzea.¹³

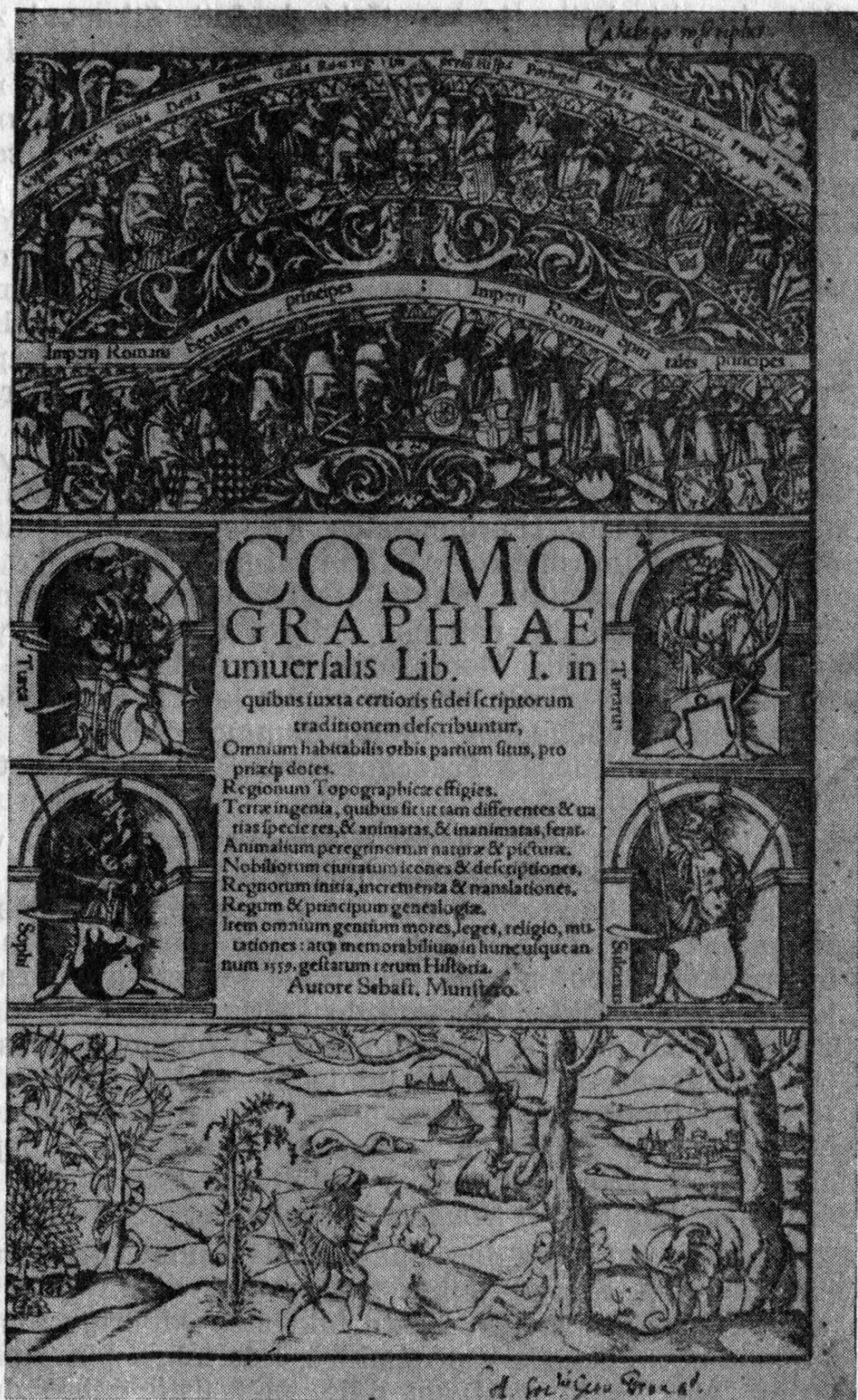
Pracovat na překladu začal Zikmund z Púchova v roce 1550 a vycházel z latinského vydání pořízeného v témže roce. Sám o tom v předmluvě říká: „*Streyc muoj, oumysl a vuoli královské milosti mi, jakbyste Vaše královská Milost, nejednou s ním své milostivé rozmlouvání, z obzvláštní k národu českému náchylnosti, o přeložení Kozmograffie z řeči latinské do řeči české mívati ráčili, o to se mnou jednáje a pilně mne k tomu napomínáje, abych dotčenou Kozmograffii jež se česky vykládá, do řeči české přeložil, která jest jeho Velebnosti císařské v řeči latinské od Münstera dedykována.*“¹⁴ Zikmund z Púchova sám nemluví jen o překladu, ale i o tom, že čerpal z jiných pramenů: „*A tak upřímnou a pilnou práci, kterouž sem při sbírání (podtrhl O. K.) a překládání Kozmograffie do řeči české měl.*“¹⁵

Druhá, daleko jasnější zmínka, mluví o tom, že čerpal „*na větším díle z knih starožitných a hodnověrných kostela Pražského*“.¹⁵ Které to však byly knihy konkrétně, to neuvádí.

Struktura Kozmograffie české je odlišná od původní Münsterovy předlohy. Celá kniha je rozdělena do dvou dílů. První je zpracování Münsterova latinského spisu, jež obsahuje popis světa před potopou a po ní. Začíná se Asií, jednotlivé kraje jsou popisovány z geografického a etnografického hlediska, pak přechází autor k Africe, kterou popisuje obdobným způsobem. Mezi Afrikou a Asií je kapitola *O Nových ostrovích . . .*, která je vlastním předmětem našeho zájmu. Po Africe následuje Evropa.

Druhý díl je takřka celý vlastní prací Zikmunda z Púchova, kromě úvodu o počátcích řek a ostrovech, jenž je převzat opět z Münstera.

Celkovou koncepci Kozmograffie charakterizuje velice výstižně Jan Jakubec: „*Púchovský zpracoval podle Münstera jen první díl, někde, zejména o Čechách, vlastně spíše jen o Praze, z jiných pramenů přidáváje. Z původní koncepce originálu, která brala za základ svět německý, se český upravovatel nedovedl vymanit. Proto píše víc o německých menších městech, nežli o českých větších. Druhý díl dějepisný je prací českého zpracovatele samostatnou na 300 stran vypisuje tu neumělý spisovatel únavně nudná data podle těžkého schématu středověkého čtyř monarchií. Především dlouhým, nevkusně se opakujícím moralizováním nedodal Zikmund z Púchova svému dílu přitažlivosti . . .*“¹⁶

Titulní list latinského vydání Münsterovy „Kosmografie“ z roku 1559.

Jakubcovu charakteristiku je zapotřebí doplnit. Zikmund z Púchova totiž při zpracování prvního dílu Kozmografie přidával z jiných pramenů nejen v pasážích o Čechách, ale hlavně v již několikrát zmíněné kapitole *O Nových ostrovích*... Na otázku, odkud pocházejí části této kapitoly, jež v Münsterovi nenajdeme, se teď pokusíme odpovědět. Bohuslav Horák se na dvou místech příležitostně zmínil o možných pramenech rozšířené kapitoly *O Nových ostrovích*...¹⁷ Jako prameny přicházející v úvahu označil Grynaeův *Novus Orbis* a *Weltbuch* Sebastiana Francka.¹⁸ Ve své disertační práci, zabývající se obrazem aztécké civilizace v evropské literatuře 16.—17. století, jsem při rozboru cortésovské části kapitoly *O Nových ostrovích*...¹⁹ (tzn. jedno zpracování dopisu Karla V. papeži Klimentovi VII., a Cortésova II. a III. relace) vyslovil předpoklad, že by tyto dokumenty mohly být přeloženy z latiny. Důvody, které mne k tomu vedly, byly především latinizované koncovky španělských jmen (Ferdynandus Kortezyus atp.) a pak i kuriozní věta v úvodu druhé relace „*Panství hory Zuma*“,²⁰ o které jsem se domníval, že vznikla překladatelovým nepochopením původního latinského textu, tj. nepochopením a nesprávným vyložением jména aztéckého vládce Montezuma. Ale podrobnějším zkoumáním jsem zjistil, že i v latinském originále je tato věta vyložena stejným způsobem: „... *quodam potenti domino, qui monte Zuma appellabatur.*“²¹ A v německé Franckově verzi se objevuje tentýž omyl.

Srovnáním latinské a české verze Kosmografie se objeví velice zřetelně rozhraní, místo, kde se Zikmund z Púchova přestal držet Münsteru a přidal do kapitoly *O Nových ostrovích*... pasáže z jiných pramenů. O tom, že první její část překládal z Münsteru, nemůže být pochyb, neboť přesně zachovává Münsterovu strukturu kapitol, jejich názvy překládá přesně do češtiny (např. *De duobus insulis Johanna et Hispana* — O dvou ostrovích Johana a Hysspana, *Canibali antropophagi* — Kanybali lidojedci atd.) a i obsah obou verzí je totožný. Mimoto je celý text proniknut latinizovanými přepisy španělských jmen (*Hispana* — *Hysspana*) a často se objevuje i přejímání celých latinských názvů (*admirans Kolumbus*). Tolik tedy o první části kapitoly *O Nových ostrovích*...

Druhá část, která zahrnuje devět pasáží, mezi nimi i tři cortésovské dopisy, přesněji řečeno jejich zpracování, výtahy, byla pořízena se vši určitostí z němčiny. Tento fakt sice odporuje tomu, co vypovídá Zikmund z Púchova v předmluvě, kde mluví jen o překládání z latiny, ale jak si ukážeme dále, měl jistě dobré důvody k tomu, aby se o překladu z němčiny raději nezmiňoval. O tom, že byl schopen překládat z němčiny a také z ní překládal, svědčí smlouva, kterou v roce 1566 uzavřel se Zikmundem z Púchova

pražský arcibiskup a ve které stojí, „že týž Zikmund má přeložiti knihu z řeči německé do řeči české“.²² Důvod, který vede k tomuto tvrzení je zcela prostý; již při prvním srovnání této části s Franckovým *Weltbuchem* je zjevné, že tak jako takřka doslova a do písmene přeložil Zikmund první část z latinského vydání Münsterovy *Kosmografie*, tak druhou část přeložil z Francka stejným způsobem, tzn. zachovává pořadí kapitol atp. Při jeho, v tomto případě velmi silné, závislosti na textu předlohy je možno rozlišit rozdíl obou částí nejen po stránce obsahové, ale i textové. Jestliže v první části přejímá celá latinská slova a je pod silným vlivem latiny, jak se ve druhé části dá říci totéž o němčině. Z toho vyplývá např. to, že v první části mluví o ostrově Hysspana (z lat. Hispana), ale v části druhé je to již Špajnola (z něm. Spagnola) atp. Předpoklad B. Horáka, že Zikmund z Púchova použil i latinského spisu *Novus Orbis* pokládám za mylný, neboť v obou částech se Zikmund z Púchova držel úzkostlivě již uvedených předloh. Nabízí se ještě možnost v případě cortésovské části, využití edice Cortésových dopisů v němčině z roku 1550 v překladu Andree Diethera a Xysta Betuleia.²³ Proti této domněnce však stojí několik důvodů, především to, že dopisy jsou v této edici otištěny ve své nezkrácené podobě, kdežto Zikmund z Púchova uvádí pouze jejich výtahy totožné se zpracováními Franckovými a konečně i jazyková stránka ukazuje, že Zikmund, tolik závislý na jazyce svých předloh, této rozhodně nepoužil.²⁴

Naskýtají se ještě dvě zajímavé otázky:

Na jednu z nich jsme již narazili. Proč se Zikmund z Púchova tajil s tím, že překládal i z němčiny? Nevím nakolik použil Zikmund z Púchova v jiných částech *Kozmografie* dalších německých předloh a jakých. Ale v případě kapitoly *O Nových ostrovích* měl velmi mnoho dobrých důvodů nechlubit se příliš Franckem a jeho spisem, neboť pro Zikmunda z Púchova jako dobrého katolíka byl Franck se svým pohnutým životem, ve kterém mimo jiné vyměnil hodnost katolického kněze za evangelického, naprosto nepřijatelný.

A konečně poslední otázka, ta se týká hlubšího původu cortésovské části kapitoly *O Nových ostrovích*... Tzn. od Zikmunda z Púchova vede cesta k Franckovi. Ale kam dál? Franck uvádí celou řadu autorů, ze kterých čerpal, mezi nimi najdeme jména jako „*Christifferus Columbus, Americus oder Albericus Vespuccii, Ferdinandus Cortesius*“, ale i „*Sebastianus Munsterus*“ a „*Joannes Auban Boemus*“.²⁵ A právě výskyt jména Cortésova a Münsterova nabízí jistou možnost. Z Münsterovy kosmografie Franck čerpat nemohl z jednoho prostého důvodu, že totiž ještě vůbec neexistovala, když svoji knihu psal, ale mohl čerpat z kapitoly „*Typi cosmographici et declaratio et usus, por Sebastianum Munsterum*“, kte-

rá vyšla otištěna v již citovaném spise *Novus Orbis* z roku 1532. V téže knize vyšla i latinská verze Cortésovy druhé a třetí relace a Martyrovo zpracování dopisu Karla V. Je tedy možné předpokládat, že Franckovým pramenem pro cortésovskou část byl *Novus Orbis* a do této knihy byly zřejmě Cortésovy listy přejaty z první latinské edice Pietra Savorgani de Forlí vydané v roce 1524 v Norimberku.²⁶

Cesta, kterou prodělaly Cortésovy dopisy, než se dostaly ve zkrácené podobě do Kozmografie české je rozhodně velmi pozoruhodná.

Poznámky

¹ Podrobněji viz Oldřich Kašpar, Portréty španělských conquistadorů a indiánských vládců Mexika a Peru v Opmeer-Beyerlinckově *Opus Chronographicum*, Zprávy VÚO, 182/1976, str. 27.

² Kozmografia česká to jest vypsání o položení krajin neb zemí i o obyčejích národuov všeho svieta a historií podle počtu leth na něm zběhlých prve nikda tak pospolku v žádném jazyku nevidaná, Praha 1554. Státní vědecká knihovna Olomouc, sg. III 32 050; UK Praha, sg. 54 B 1749, RG 32.

³ Viz František Černý, Kosmografie česká, Listy filologické, XX/1893, str. 444—462.

⁴ O nových ostrovích kterak, kdy a skrz koho nalezené jsou.

⁵ Faksimile tohoto spisku bylo vydáno v edici Z prachu knihoven v Praze v roce 1926, doprovázeno českým, španělským a anglickým textem s úvodem Cyrila Straky.

⁶ O M. Bakalářovi viz: Jiří Hruběš, Nicolás Bakalář, Impresor de Pilsen y Primer Informador sobre el Nuevo Mundo, IAP, IV/1970, str. 209—215. — Mikuláš Bakalář Štětina, Sborník SAV, Bratislava 1966. — Jose Volf, Dějiny českého knihtisku do roku 1848, Praha 1926.

⁷ Jean de Léry, Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasilia slove, (Z latiny přeložili v roce 1590 Pavel Slovák a Matěj Cyrus, K vydání připravili Quido Hodura a Bohuslav Horák), Praha 1957.

⁸ V československých knihovnách se nachází celá řada různých vydání Münsterovy kosmografie. Pro příklad uvádím: Latinské vydání z roku 1550, UK Praha, sg. 19 A 453, další latinská verze z roku 1559 se nachází ve Státní vědecké knihovně v Olomouci pod signaturou II 19 296, tamtéž se nacházejí i dvě německé verze, jedna z roku 1561 pod sg. III 19 293, druhá z roku 1614 pod sg. III 19 565. Ve státní vědecké knihovně v Olomouci jsou také uchovány Münsterovy autografy (viz. B. Smejkal, Z pokladů státní vědecké knihovny v Olomouci, Publikace SVKOL, č. 22/1974, Olomouc 1974).

⁹ Jinou francouzskou Kosmografií, tentokrát zpracování Münsteru, vydal v roce 1575 v Paříži francouzský humanista Belle-Forrest pod názvem „La cosmographie universelle de tout le monde“.

¹⁰ Codex Vindobonensis, Rakouská národní knihovna Vídeň, SN 1600. Nově byl vydán tento rukopis pod názvem: Cartas de Relación de la conquista de Nueva España, Graz 1960.

¹¹Viz kodex staré kapitulní knihovny v Olomouci, nyní SOA, Opava, pobočka Olomouc.

¹² Viz Fr. Černý, c. d., str. 446.

¹³ František Dvorský, Dodatky a opravy k biografiím starších českých spisovatelů a k starší české bibliografii, ČČM, 58/1884, str. 304—306.

¹⁴ Kozmograffia česká..., Praha 1554.

¹⁵ Kozmograffia česká..., Praha 1554.

¹⁶ Kozmograffia česká..., Praha 1554.

¹⁷ Jan Jakubec, Dějiny literatury české I, Praha 1929, str. 625.

¹⁸ Novus Orbis... Basileae, apud Io. Hervagium mense martio, 1532, St. vědecká knihovna Olomouc, sig. II 20 030. Sebastian Franck, Weltbuch, spiegel des ganczen ordobens... 1524, UK Praha 19 B 118.

¹⁹ Oldřich Kašpar, Obraz aztécké civilizace v evropské literatuře 16. a 17. století, disertační práce, Olomouc 1975.

²⁰ O nových ostrovích..., In: Kozmograffia česká... Praha 1554, fol. CVIII.

²¹ Ferdinandi Cortesii in secundum de Nova Maris Oceani Hispania Narrationem ad Carolum V. Romanorum Imperatorum, In: Novus Orbis, Basilej 1532, str. 2.

²² Viz František Dvorský, Dodatky a opravy k biografiím starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii, ČČM, 52/1878, str. 434.

²³ Ferdinandi Cortesii, Von dem newen Hispanien... Augspurg, 1550, SVKOL, sg. II 17 141.

²⁴ Např. ve zmíněném německém vydání Cortésových dopisů se velice často vyskytuje jméno Diega Velasqueze v podobě Didaci Velezquez, kdežto Franck a po něm i Zikmund z Púchova uvádí Dyetus Velasques.

²⁵ Viz O. Kašpar, Obraz aztécké civilizace v evropské literatuře 16. a 17. století, disertační práce, Olomouc 1975, str. 35 n.

²⁶ Praeclara Fedinandi Cortesii de Nova maris Oceani Hispania Narratio..., Norimberga per Fredericum Peypus, M. D. XX. IIIII., UK Praha, 22 B 220.

Josef K š í r

HISTORIE DŘEVĚNÉ LÁVKY PŘES ŘEKU MORAVU K HRADISKU U OLMOUCE

Klášter Hradisko u Olomouce proslul v letech 1787—1790 pobytem Josefa Dobrovského, který odtud docházel po jediné komunikaci¹ do Olomouce, aby navštěvoval osobní přátele a knihovnu. Z Hradecké brány pod dómem vedla cesta mezi hradebními valy a příkopy až k silničnímu mostu přes řeku Moravu (na konci nynější třídy Komenského), který tvořil jediný přechod mezi levým a pravým břehem Moravy². Ihned za tímto silničním mostem odbočovala

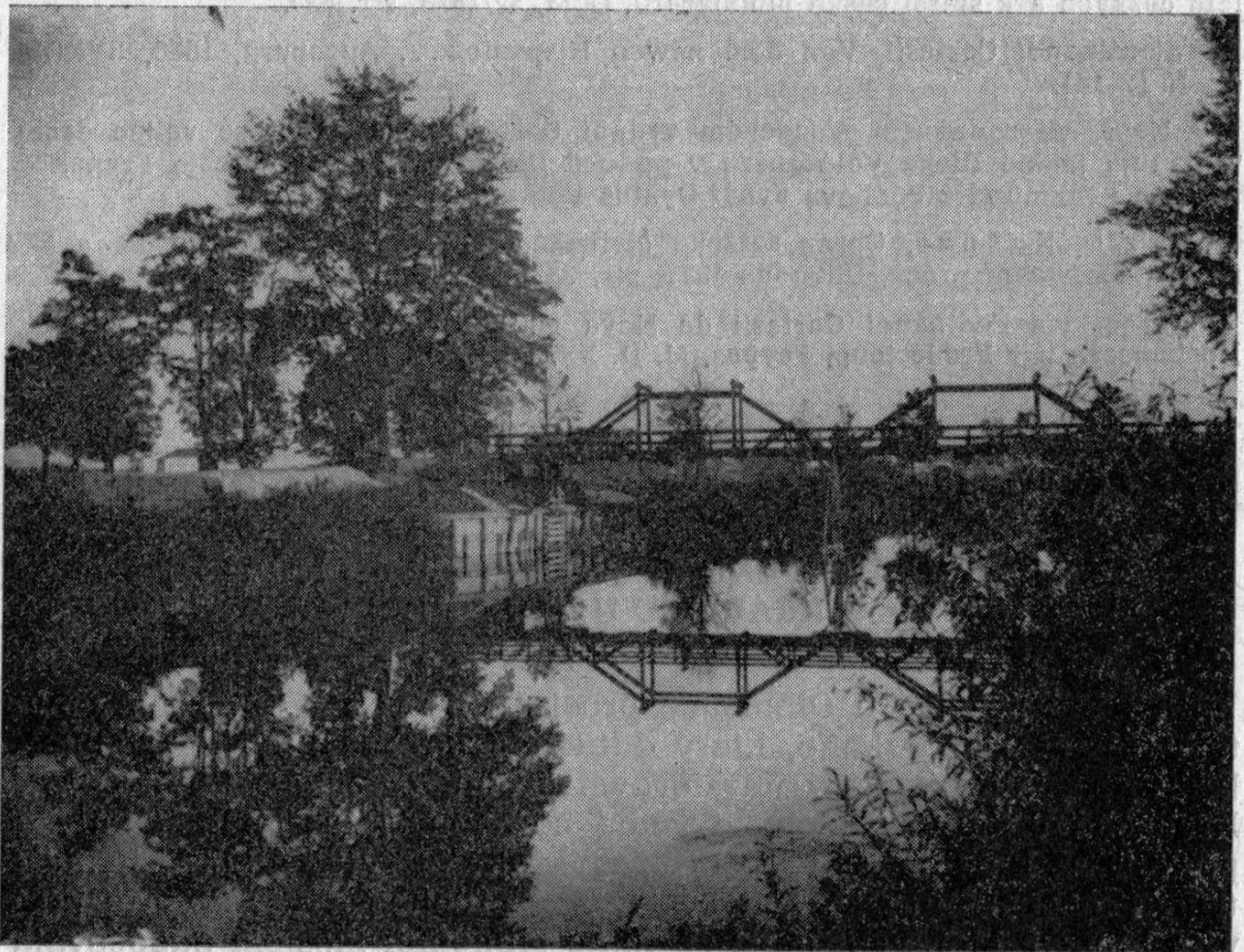

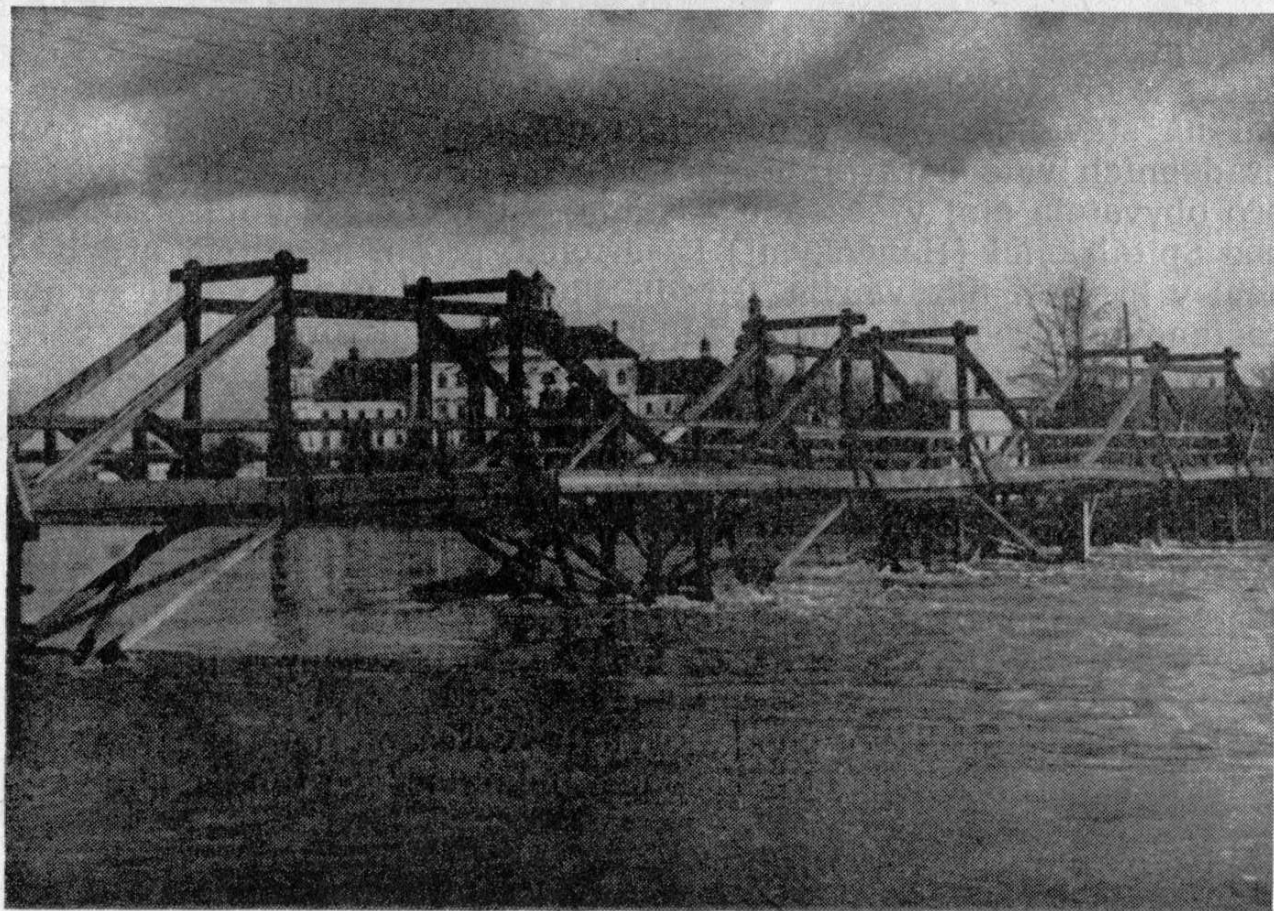
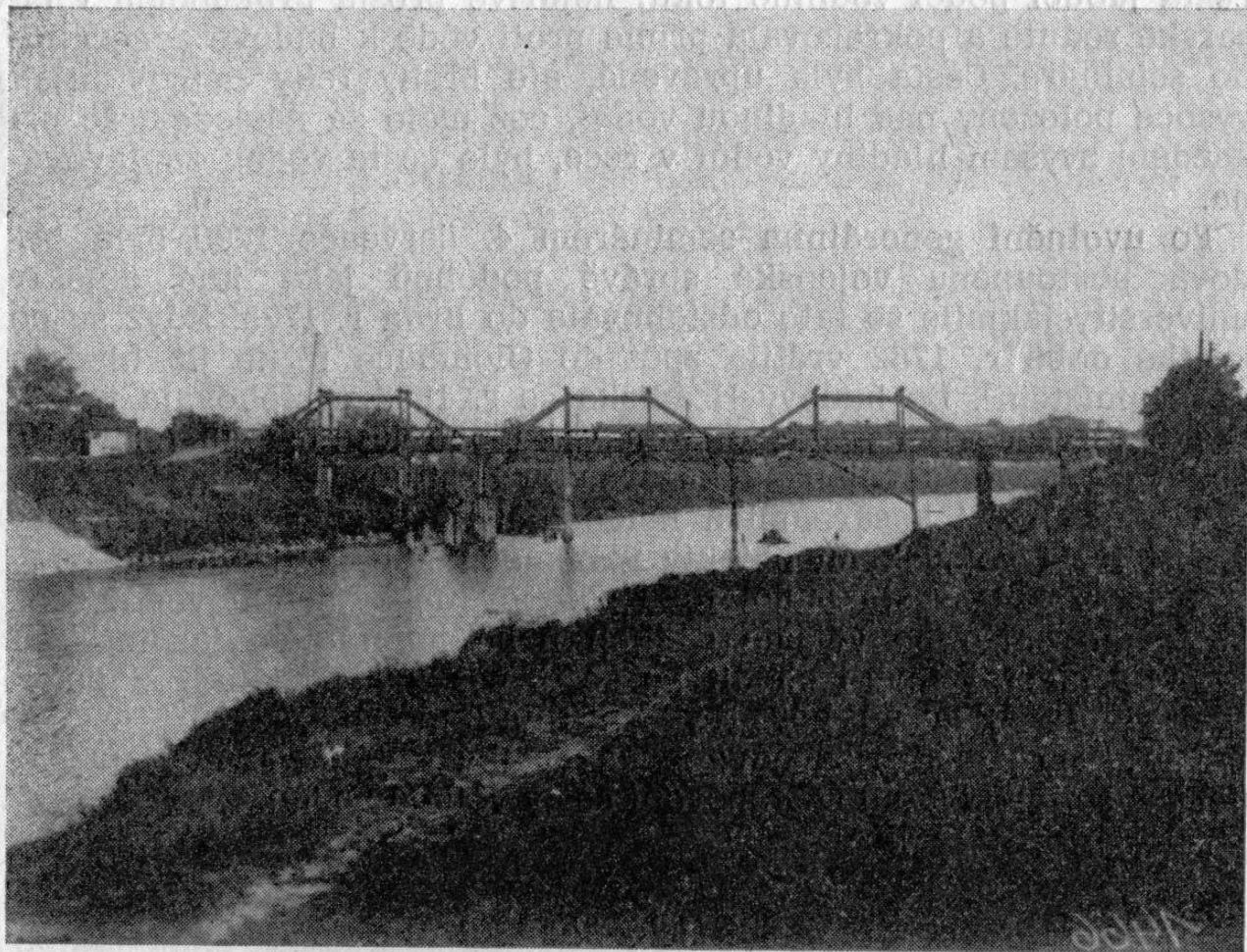
Olomouc, alej špitálského chodníku
kolem r. 1900.

Olomouc, lávka k Hradisku

- nad neregulovanou řekou r. 1909
- po regulaci Moravy, stav r. 1932
- za povodně v březnu 1937

Snímky J. Kšír

cesta jdoucí podél vodního toku; nejdříve prošla průchodem v císařské redutě a pokračovala přímo proti vodě k budově generálního semináře. Cesta byla upravená, ale břehy řeky nebyly nijak vysoce položeny nad hladinou vodní, což mělo za následek, že při každém zvýšení hladiny vodní v řece, byla cesta vodou zaplavována.

Po uvolnění generálním seminářem 4. července 1790 byla budova postoupena vojenské správě podobně jako jiné objekty university jakmile se tato odstěhovala do Brna r. 1778. Když se po krátké době r. 1782 vrátila zpět do Olomouce těžko již hledala nové umístění³. Do budovy Hradiska se r. 1802 nastěhovala vojenská nemocnice umístěná předtím v budově jesuitského konviktu. Poněvadž veškerá vojenská kasárna byla situována v městě, byla vzdálenost mezi kasárnami a nemocnicí dosti značná. Tato vzdálenost mezi vojenskými objekty a nemocnicí byla tíživá zvláště v době, kdy byla cesta podél toku zatopována zvýšenou vodou, což nastávalo často po větších deštích nebo po náhlém jarním tání sněhu. Vojáci nemohli chodit po cestě pěšky a pomáhali si povozem, ale někdy museli být převáženi i na loďkách.

Byly tedy zde dvě závady: jednak velká vzdálenost mezi kasárnami a špitálem a dále zatopování cesty velkou vodou.

Špitálský chodník

První závada se řešila zkrácením cesty; to se stalo zřízením špitálského chodníku. Tento chodník se r. 1845 provedl tak, že navazoval na stávající procházkový chodník, který se klikatě vinul po hradebních valech ravelinů na severním obvodě pevnosti a tvořil pro obyvatele alej vysázenou kaštany⁴. Chodník pro vojíny začínal pod Špitálskými (Hanáckými) kasárnami, prošel klenutým průchodem v hradbě, nazývaným „Hradištský výpad“ a připojoval se na kaštanovou procházkovou cestu, která byla tak prodloužena v r. 1845 až k toku střední Moravy pod bastionem nynějšího Letního divadla. Zde byla zřízena dřevěná lávka a chodník pokračoval pak v rovném směru k Hradisku po louce a částečně po polích na katastru lazecké obce až k hlavnímu toku řeky. To byl pravý špitálský chodník, vysázený stromovou akátovou alejí. Přes řeku se postavila dřevěná lávka vyvýšená nad vodní hladinou. Lávka pozůstávala z konstrukcí věšadlových a to ze dvou částí přiléhajících k sobě za sebou. Na druhém břehu řeky nebylo již daleko, pouhých 400 metrů k budově nemocnice.

Zřízením špitálského chodníku byla vyřešena jedna závada a cesta zkrácena; dokonce i bezpečnost byla zlepšena tím, že chodník

byl osvětlen večer a v noci počínaje dnem 15. února r. 1846. Druhá závada, zatopování vodou, byla vyřešena jen částečně také zkrácením cesty, neboť hlavní zatopování, které bylo v místech mezi císařskou redutou až k nové lávce odpadlo a od lávky byla cesta položena již výše nad vodou. Špitálský chodník byl zatopován jen zřídka a to vodou katastrofální v řece.

Přesto vojenská správa v Olomouci žádala ještě v únoru 1846, aby nemocnice byla přeložena zpět do města, kde byla dříve. Odpověď byla zamítavá, neboť v objektu byl zatím umístěn jiný vojenský útvar, pro který nebyly jiné ubikace.

Špitálský chodník, připojený na alej na severním obvodu hradeb, se stal pro měšťany oblíbenou procházkovou cestou k Hradisku, odtud se chodilo dále do Černovíra nebo do Chválkovic zvláště za nedělních odpolední, kdy se navštěvovaly restaurační zahrady, kde hrávala i hudba⁵. Poblíž lávky, jižně po vodě, byla zřízena počátkem století česká plovárna Prombergrova na řece, při hluboké vodě s vysokými břehy řeky.

Popis dřevěné lávky

Stavba dřevěné lávky přes řeku byla uskutečněna vojskem současně se špitálským chodníkem roku 1845. Lávka byla provedena z dřevěných trámů seskupených jako dvě samostatná věšadla postavená těsně vedle sebe; uprostřed řeky byla obě věšadla osazena na svislý železný pilíř, na druhém konci byla osazena na břehu zpevněném dřevěnou konstrukcí z pilot. Lávka byla umístěna vysoko nad nejvyšší známou vodou. Konstrukce věšadla pozůstávala ze dvou hlavních trámů, jež byly na koncích uloženy na podporách; dále v obou třetinách těchto trámů byla osazena svislá dřeva nazývaná „věšáky“ a upevněná dole na příčných trámech, ležících na obou nosných trámech. Tyto svislé věšáky byly z každé strany zpevněny šikmými trémci zvanými „vzpěry“ a nahoře uprostřed mezi věšáky byla ještě vodorovná rozpěra. Vzdálenosti podpor pod hlavními trámy věšadla, tedy rozpětí měřilo 14,60 metru, resp. druhé věšadlo pouze 14,36 metru. Hlavní trámy měly od sebe vzdálenost 2,5 m šířky a zatížení pro celou lávku pro chodce bylo určeno 560 kg na metr čtvereční.

Jakmile město postavilo na severním obvodě vnitřního města novou silnici (Lastenstrasse, dnešní Dobrovského třídu) v letech 1908 a 1909, začalo se město v r. 1911 připravovat na stavbu dělostřeleckých kasáren. K zastavění bylo vyhlédnuto území v blízkosti Laudonovy ulice (Komenského), ve které stály v l. 1906-1910 činžáky na jižním průčelí. Město vykupovalo celé pevnostní území

od vojska kde stál velký dřevěný objekt pro vozataje — trén s vozy; procházela tam cesta k vojenské práleně stojící na hradbě⁶. Celé toto pevnostní území i louky, pak část polností z obce lazecké, rozložené mezi nábřežím řeky až k nákladní silnici, až k špitálskému chodníku se stalo územím pro stavbu kasáren⁷.

Regulace řeky Moravy a situace nové lávky

Již delší dobu se v Olomouci volalo po uskutečnění regulace řeky Moravy neboť velmi často bývaly zatopovány louky ležící na sever Olomouce, kolem Hradiska. Časté zátopy bývaly proto, že se již uskutečnila regulace řeky severně nad Olomoucí a dešťové vody novými koryty rychle přitékaly k městu, kde nebyl dostatečný průtok v řece. Konečně v l. 1912 a 1913 byla regulace uskutečněna po celé délce toku v městě; koryto řeky se rozšířilo a břehy upravily. Dřevěná lávka o dvou věšadlech však nestačila přepnout rozšířené koryto a musela se prodloužit o třetí věšadlo a nad šikmými břehy se zřídily jednoduché dřevěné mostní konstrukce. Lávka pak pozůstávala ze tří věšadel o rozpětí 14,60, 14,36 a 14,10 metru a další konstrukce 7,6 m dlouhá nad jedním svahem břehu a nad druhým jen menší dřevěná úprava. Dřevěnou rozšířenou lávku prováděli pionýři jako vojenské cvičení.

Na severní straně špitálského chodníku vykoupil Pozemkový ústav polnosti katastru obce Lazce, pozemky rozparceloval na stavební místa pro postavení rodinných domů a území se nazvalo „Letná“.

Stávalo se však, že katastrofální vody území zaplavovaly; voda se přihnala z bočního ramene tekoucího od Chomoutova, které kanalizace nestačila pojmout a odvést. Dodatečně se musela velmi zvýšit cesta bývalého špitálského chodníku (třída Václava III.), tím se musela odstranit i stará alej. To vše se stalo při stavbě kasáren. Přitom se také odstranila z břehu řeky česká plovárna stojící na katastru obce lazecké.

Dřevěná lávka svým trváním od roku 1845 ztrácela neustále rok od roku svoji pevnost; materiál (dřevo) zestárnul, konstrukce se unavila a musela se zesilovat, aby unesla předepsané zatížení pro bezpečnost chodců. Věšadla, resp. hlavní nosné trámy se dokonce musely zesílit ze spodu podpěrnou konstrukcí obráceného věšadla jak je viditelné na fotografii s velkou vodou. Dřevo však stále chátralo víc a víc až nakonec bylo rozhodnuto v r. 1936, že se lávka musí odstranit.

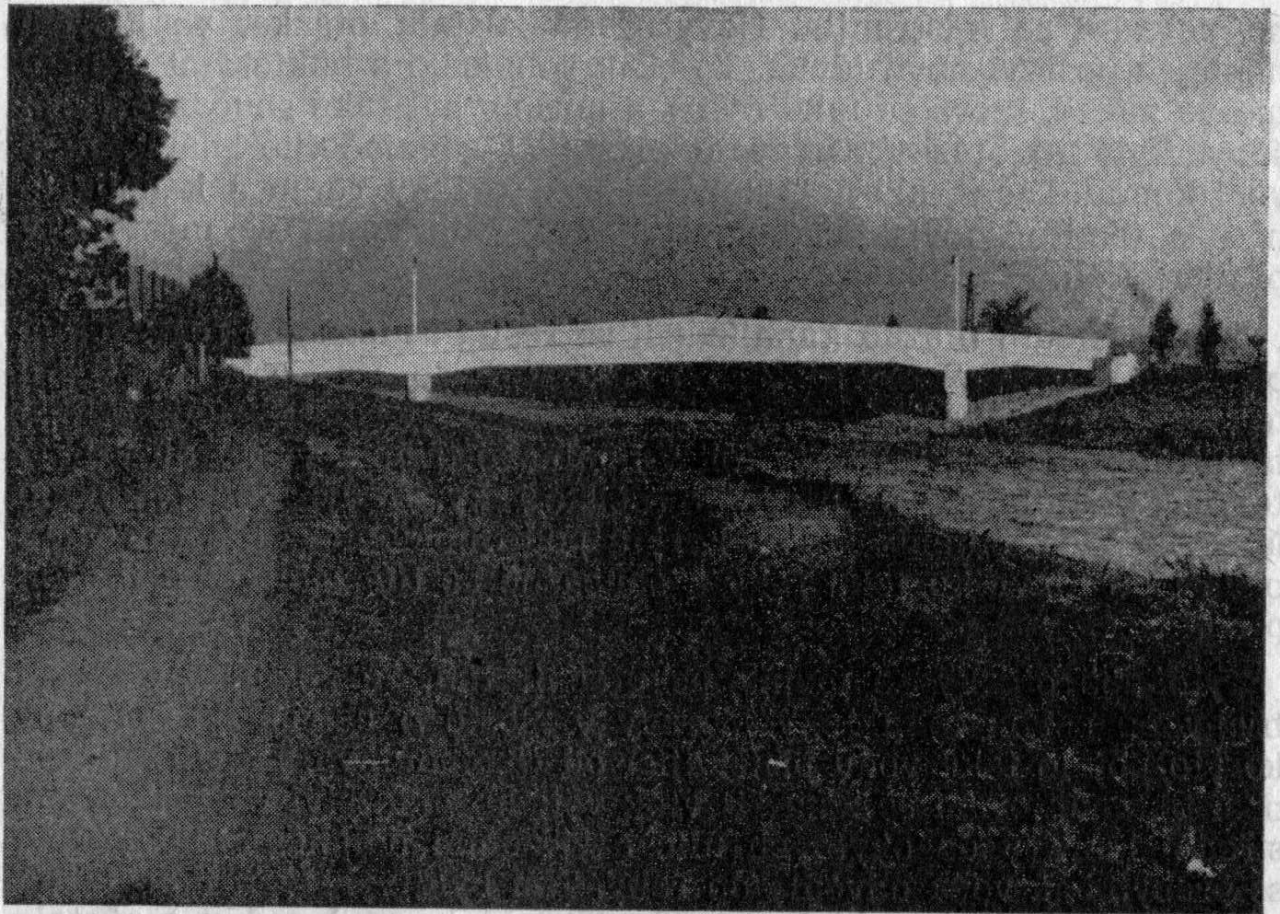
Nežli došlo k odstranění lávky přihnala se velká jarní voda začátkem března r. 1937; tentokrát lávka ještě odolala náporu vod, ale

po povodni se odstranila. Nevyřešená zůstala otázka, ve kterém místě se postaví nová lávka. To však souviselo s některými problémy ve městě, které se také řešily a musely být také současně vyřešeny. Byly to otázky zastavení města či regulačního plánu, dále věci komunikační, ale nejpálčivější byly otázky vodní a kanalizační a s těmito související zamezení zátop do domů ve městě a v předměstích.

Tato poslední otázka kanalizační se řešila současně s regulačním plánem, se zastavením a byla po delší řadu let projednávána a teprve kolem roku 1935 vyřešena.⁸ Výsledek byl překvapující, bylo nutno úplně zrušit mlýnský tok v Leninově třídě a veškerou v něm tekoucí vodu odvést do hlavního řečiště řeky. To vyžadovalo mnoho úprav: zřízení odlehčovacího koryta pod Chomoutovem a tím vodu odvést do hlavního toku řeky a současně se tím měl zamezit vtok přívalových vod do ulic na předměstích Lazců a Letné.

Tyto obě otázky se mohly uskutečnit tím, že se musely zvýšit břehy po celém toku řeky Moravy v městě o celých 50 cm, aby koryto pojalo také vodu přitékající od Chomoutova. Stavidlem pod obcí Chomoutovem se zamezil vtok většího množství vody korytem střední Moravy do obytných ulic a zřízením odlehčujícího koryta se přebytečná voda odvedla do řeky. Tím byla vyřešena také jedna podmínka pro stavbu lávky; totiž výška lávky nad vodou a zůstala ještě otázka jejího situování.

Pohled na nový zastavovací regulační plán ukazoval, že západní výjezd z pavlovického podjezdu pod dráhou musí být v budoucnu uskutečněn v rovné linii prodloužené až k řece Moravě. Pokračování této hlavní obvodové komunikace bude po mostě přes řeku a dále bude navazovat na obvodovou komunikaci v Dobrovského třídě. Situování tohoto hlavního komunikačního mostu je úplně jasné a při budoucím uskutečnění bude na tomto místě jistě proveden. Jaká byla vzdálenost tohoto projektovaného mostu od místa, kde stála dřevěná lávka v třídě Václava III., ta obnášela jen 200 metrů, tedy vzdálenost pro dva mosty trochu nepatrná. Proto bylo rozhodnuto, že nová lávka bude situována ve větší vzdálenosti proti vodě a tak, aby vyhovovala příchodu k budově nemocnice a také k Černovíru do Jablonského ulice a na druhé straně, aby navazovala také na zastavěné ulice v městě. Nejpříhodnější bylo navázání na prodlouženou ulici Bořivojovu; cesta k ní od lávky vedla na rozhraní parcelovaných stavebních pozemků na Letné a na polnostech lazeckých. Na konci Bořivojovy ulice se zřídila dřevěná jednoduchá lávka přes tok střední Moravy a u tohoto mostku stýkala se či připojovala se ulice Kubíčková, která je prodloužená ulice Hanáckého pluku počínající na náměstí Republiky.

Celá cesta z Bořivojovy ulice až k lávce mohla být upravena jako chodník pro pěší a byla osázena již dříve stromovím; tedy v zásadě mohla odpovídat stejnému účelu jako bývalá alej špitálského chodníku. A tak na tomto místě, do prodloužené ulice Bořivojovy, bylo možno postavit novou lávku. Vzdálenost 400 metrů mezi projektovaným mostem z pavlovického podjezdu a mezi vyhlédnutým místem byla odpovídající. Nová lávka se uskutečnila v r. 1937. Byla provedena jako stavba železobetonová, její rozpětí bylo 56 metrů mezi pobřežními pilíři a měla šířku 2,50 m určenou jen pro chodce.

Lávka byla používána občany z Černovíra a jako příchod k nemocnici. Vzhled lávky byl zajímavý, boční plochy, místo zábradlí, byly provedeny jako plné stěny, proto pohled na ni z dálky byl dosti hmotný, ale celkem příznivý pro značné rozpětí.

Olomouc, nová betonová lávka pro chodce přes řeku Moravu ke Kl. Hradisku r. 1940

Provizorní přechod přes řeku na pontonech v srpnu 1945

Stavba železné lávky přes řeku dne 17. prosince 1947

Snímky J. Kšír

Zničení betonové lávky a její obnovení

Škoda, že tato betonová lávka vzala velmi brzy za své, nevydržela ani deset let. Za okupace byla okupanty podminována náloží a při ústupu německou armádou v noci ze 7. na 8. května roku 1945 zničena. Její nosná konstrukce se tím rozpúlila a zřítla do řeky; nastalo nebezpečí zatarasení odtoku vody a trosky musely být v brzku z vody odstraněny.

Obyvatelé z Černovíra postrádali lávku a tak se muselo pomýšlet aspoň na provizorní přechod přes řeku. To se také stalo a zřídila se prozatímní lávka pontonová plovoucí na vodní hladině na dřevěných sudech. Délka na vodě byla 40 m a uložena na pěti konstrukcích, které nesly fošny, po kterých se chodilo; svahy na březích měly obdobnou dřevěnou konstrukci. Lávka sloužila veřejnosti z nouze, ale byla hodně používána; pouze v době větších jarních vod byl přechod z bezpečnostních důvodů přerušen.

Nová stavba železné lávky byla provedena na tomto místě až v roce 1947; nejdříve byly zřízeny železobetonové pilíře na každém břehu; na které pak byla nosná železná příhradová konstrukce uložena. Konstrukce je zvláštního typu zvaného Baylej-Briedge. Celá lávka se nejdříve sestavila na pravém břehu vedle pilíře a pak se celá tato konstrukce pošinovala přes pilíř bez jakékoliv podpory přímo až na levý břeh řeky, kde se teprve osadila na hotový pilíř, tam se upevnila a celá mostovka se zhotovila. Konstrukce se osvědčila a používá se veřejností jak směrem k Černovíru, tak i do nemocnice, ale také na procházky na čerstvém vzduchu na březích kolem řeky Moravy.

Závěr

Dřevěná lávka přes řeku Moravu k Hradisku ve svém původním vzezření o dvou věšadlech, byla postavena v roce 1845 vojenskou správou pro onemocněné vojíny. Prožila skoro plných 100 let trvání což je obdivuhodné pro dřevo, které vydrželo za každého počasí nad tokem řeky jak za normálního stavu vody, tak i při velkých povodních.

Na lávku byl velmi pěkný pohled, jak přehrazuje vodní hladinu svoji lehkou konstrukcí věšadla s pozadím s věžemi budovy Hradiska. Věšadlo, v době neregulovaného koryta, vznášelo se nad řekou a odráželo či zrcadlilo se v hladině plného koryta klidně tekoucí vody; místy kroužila voda nad velmi hlubokými tůněmi. Břehy tomu někde nebyly žádné anebo byly nepravidelné, srázné a vymleté za velkých vod, ale zarostlé keři a stromovím. Byla na řeku velmi pěkná podívaná, ale i na život ve vodě⁹.

Doba však vyžadovala změny jak na řece samé, tak i na lávce; vzhled jejich se změnil dobou a místo zaujaly velké klidné linie toků a břehů. Pro historii Olomouce se zaznamenávají tyto změny, které sám autor za svého života v Olomouci, od roku 1898, prožil a také fotograficky zaznamenal. Zdá se, že podnět k napsání článku o dřevěné lávce daný redaktorem byl dobrý a podnětný.

28. dubna 1977

Poznámky

¹ Jan Springer, K dějinám státní vědecké knihovny v Olomouci. Práce odboru společenských věd Vlastivědného ústavu v Olomouci čís. 11. Olomouc 1966.

² Situace cesty od Hradské brány k mostu přes řeku i s hradbami je vykreslena v knize „Pocta Slovanskému gymnáziu v Olomouci 1867—1967“. Olomouc 1967, v článku Josef Kšíř, Budovy slovanského gymnasia v Olomouci, na straně 39.

³ Josef Kšíř, Universitní budovy, v díle Kapitoly z dějin olomoucké university 1573—1973, Ostrava 1973, strana 247.

⁴ Ing. Josef Kšíř, Olomoucké sady a parky. Olomouc 1973, Vlastivědný ústav, strana 5.

⁵ Uprostřed délky špitálského chodníku stával denně invalida s kolovrátkem a vyhrával okolojdoucím pochod Radeckého (olomouckého pevnostního velitele v l. 1829—1831). Ve všední dny na pevnostních hradbách cvičili se vojáci na polní trubky pochody k doprovodu vojska a na večerní troubení. V příkopech před hradbami ve vodě, zarostlé rákosím, ozývaly se žáby hlasitým kuňkáním, proto vždy na jaře byly na týdenních trzích prodávány celé věnce žabích stehýnek ke smažení, prodej se děl na tvarůžkovém trhu za masnými krámy.

⁶ Prádlo se převáželo úzkou polní dráhou z lůžkového skladiště stojícího pod dómským návrším na nábřeží středního toku (dnes park Přemyslovců); dráha šla přes pevnostní můstek se stavidly na bastión č. 16, kde se sušilo prádlo venku; dráha pokračovala dál až do prádelny.

⁷ Statistická ročenka Olomouce roč. VI. za 1.1911—1915, Olomouc 1933, str. 57.

⁸ Josef Kšíř, Zrušení mlýnského toku v Leninově třídě v Olomouci. Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci číslo 138 z roku 1968.

⁹ Ing. Josef Kšíř, Novodobý Olomouc, oddíl „úprava vodních toků“ ve Věstníku města Olomouce, roč. 111, čís. 15 ze 14. října 1937.

Literatura

Statistická ročenka města Olomouce 1911—1918, roč. VI.

Olomouc 1913, str. 57.

Josef Kšíř, Novodobý Olomouc, Věstník hlav. města Olomouce roč. 111, čís. 15 ze 14. října 1937.

Městský stavební úřad po osvobození Olomouce 1945 str. 33—47, „Po osvobození Olomouce“, Zpráva o výsledku práce Národního výboru hl. m. Olomouce za rok 1945. Zvláštní otisk ze str. 33—47 „Městský stavební úřad po osvobození Olomouc 1945“.

Josef Kšíř, Město Olomouc a řeka Morava, časopis Plavební cesty Dunaj—Odra—Labe, roč. XI. — 1950, Praha str. 131.

Josef Kšíř, Zrušení mlýnského toku v Leninově třídě v Olomouci, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci čís. 138 z r. 1968.

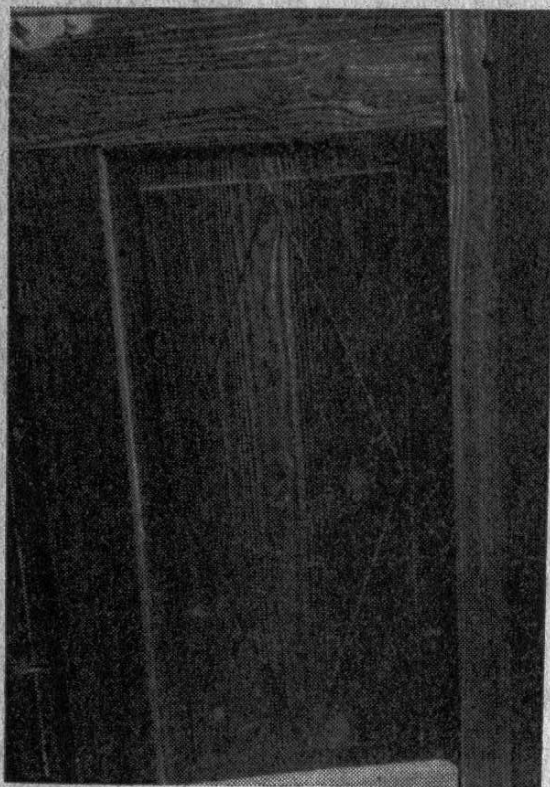
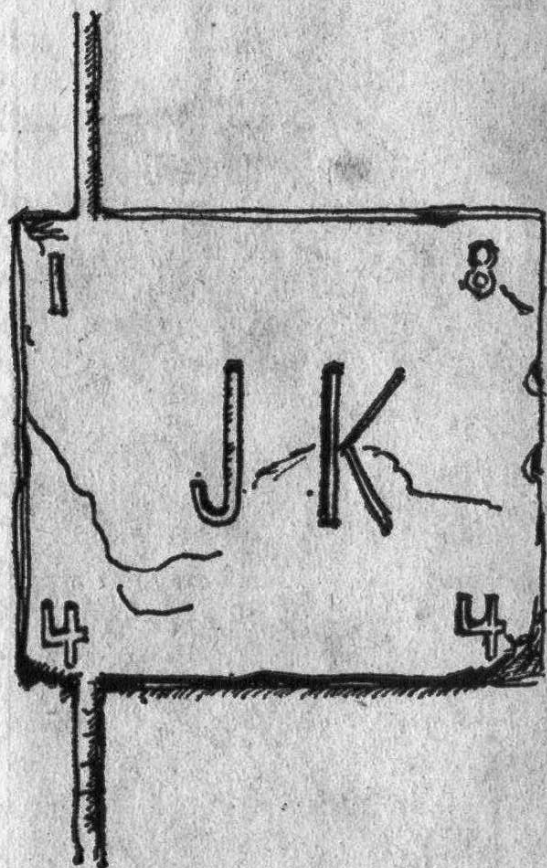
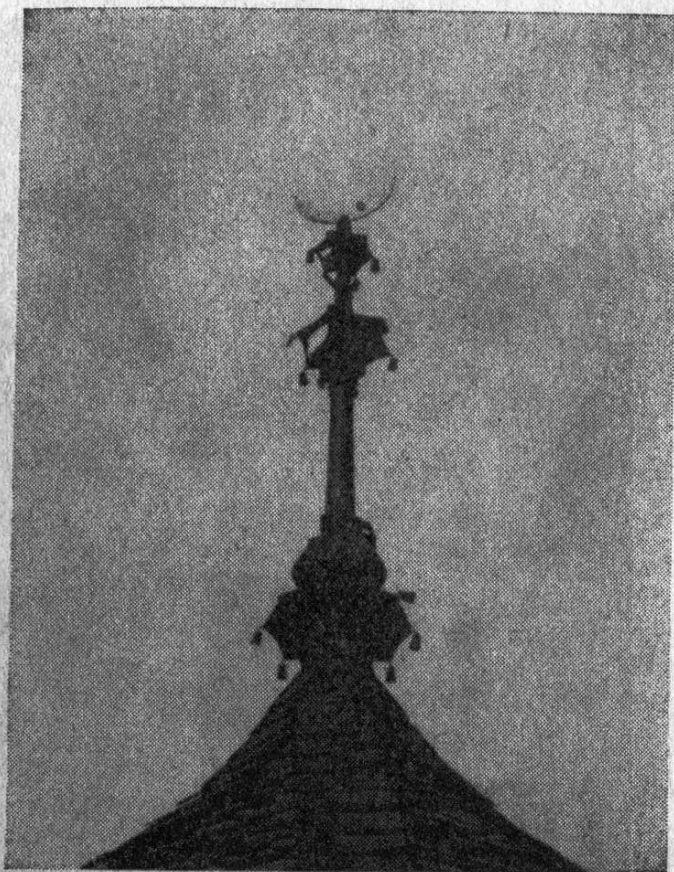
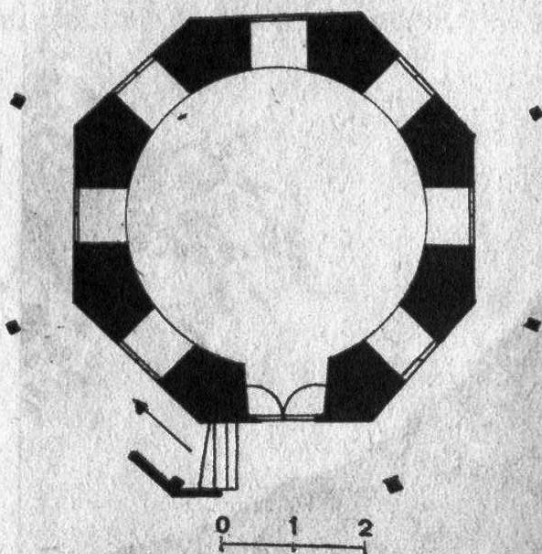
Vladimír G r a č k a

DROBNÁ ORIENTALIZUJÍCÍ ZAHRADNÍ ARCHITEKTURA V DOLANECH

Význačným módním prvkem v klasicistních a romantických zahradách byly drobné stavby prováděné v duchu čínské architektury. Mohli bychom se s nimi setkat již v druhé polovině osmnáctého století v Červeném Dvoře,¹ ve Velkých Losinách,² koncem století v tzv. růžové zahradce při zámku v Holešově³, r. 1802 v kroměřížské Podzámecké zahradě,⁴ r. 1803 v zámecké zahradě ve Vlašimi,⁵ v pražské zahradě z r. 1820 na Cibulce⁶ i ve velmi honosné formě čínské čajovny spolu s instalací čínské a japonské porcelány v postupimském areálu Sanssouci.⁷ Zcela bez povšimnutí zůstala dosud takováto zahradní architektura na ploše farní zahrady v Dolanech u Olomouce.⁸ Farní budova vznikla za éry faráře Jana Křt. Wolného,⁹ bratra proslulého moravského historického topografa. Jeho nástupce Jan Kuranda¹⁰ dokončil stavbu ohradní zdi kolem rozsáhlé zahrady. Na konci této parcely nechal vystavět zahradní povilón,¹¹ a to již v druhém roce svého působení v Dolanech. Je to patrová stavba, založená na osmibokém půdorysu.¹² Přízemí je zděné (základ a sokl z kamene, vlastní zdivo z nepálených cihel), patro s ochozem sroubené ze dřeva. Ochoz podpírá v rozích osm dřevěných sloupů, které sahají až po střešní námětek. Kromě dveřních otvorů v obou podlažích mají všechny stěny po jedné okenní ose; okenní otvory v přízemí rámuje omítkové šabrány s podokenními římsami. Dveře jsou v přízemí dvojkřídlové, v patře jednokřídlové; zachovaly se v původním stavu s plastickou kosodélníkovou řezbou i s originálním kováním. Vpravo od vstupu do přízemí vystupuje v omítce plastický obdélník s iniciálami stavebníka JK a číslicemi letopočtu 1844 v rozích, provedenými do hloubky. Stanová střecha, podle čínskému způsobu k okapu rozchlípená, tvoří osmiboký jehlan, krytý původně šindelem,¹³ nyní břidlicí. Její vrchol vybíhá v kovový hrot, zdobený ve třech étážích fasetovaným knoflíkem a

Dolany, romantický zahradní pavilón. Snímek V. Gračka.

Dolany, zahradní pavilón z r. 1844: Púdorys. — Výzdoba střešního hrotu. — Datování a iniciály stavebníka v omítce. — Detail dveří. Kresby a snímky V. Gračka.

deštníkově formovanou stříškou; na osmi hrotech stříšky jsou zavěšeny třapcovité kovové cetky. Tento opakovaný motiv se směrem vzhůru zmenšuje, vrchol hrotu pak ukončuje půlměsíc z bílého plechu. Celkové pojetí pavilónu dovoluje srovnání s některými analogiemi. Dvouetážovou dispozici lze konstatovat v bohatším a čínským předlohám bližším řešení u pavilónu v Praze-Cibulce¹⁴ a v zámecké zahradě ve Vlašimi¹⁵, výběžky deštníkově krojených okapů mají přívěskové ozdoby rovněž ve Vlašimi¹⁶ a v na pavilónu v Holešově.¹⁷ Přes celkovou jednoduchost a značnou sešlost nutno tomuto rustikalizovanému příkladu chinoiserie přiznat především v siluetě značný slohově bizarní účín, s jakým se na hanáckém venkově nesetkáváme. Stavebník altánu byl rodákem z Kroměříže,¹⁸ což nesporně ovlivnilo jeho nápad, mimoto chtěl asi alespoň tímto jednoduchým způsobem napodobit vkus svého pána, protože kroměřížská Podzámecká zahrada měla, jak jsme již uvedli, podobný pavilón¹⁹. Dolanský pavilón ovšem neměl jen účel okrasný, ale především praktický. Podle tradice sloužil k odpočinkovému posezení a jako karetní herna. To nepochybně vyplývalo z Kurandových osobních vlastností — je známo, že se dosti stranil společnosti v obci, s níž měl řadu sporů.²⁰

Poznámky

¹ Zdeněk Dokoupil — Pavel Naumann — Dušan Riedl — Ivan Veselý, Historické zahrady v Čechách a na Moravě, Praha 1957, str. 34.

² Tamtéž.

³ Tamtéž, obr. 54.

⁴ Tamtéž, obr. 91.

⁵ Tamtéž, obr. 85.

⁶ Tamtéž, obr. 132. — Jaroslav Herout, Staletí kolem nás, Praha 1961, str. 180.

⁷ Čínská čajovna v let 1754—1757, projekt Johann Gottfried Büring (Hubertus Schlaebe, Kleiner Führer durch den Park von Sanssouci, str. 15).

⁸ OSSRPOP v Olomouci, doplňkový list kulturní památky č. 1788c tento objekt neregistruje.

⁹ Gregor Wolný, Kirchliche Topographie von Mähren, I. Abtheilung Olmützer Erzdiocese, V. Band, Brünn 1863, str. 12.

¹⁰ Tamtéž, str. 11.

¹¹ Jan Šindler, Dějiny Dolan u Olomouce, Loštice 1942, str. 35.

¹² Autor zaměřil r. 1975.

¹³ SOA Opava, pob. Janovice, fond V₃ Kl. Hradisko, sg. 111-2, kart. č. 154, rok 1837—75; v inventáři z r. 1859 v odst. VII je popis zahradního pavilónu [Garten Pavilon], podle něho byla krytina šindelová, na hrotu půlměsíc dochovaný dosud.

¹⁴ Historické zahrady, obr. 132.

¹⁵ Tamtéž, obr. 85.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž, obr. 54.

¹⁸ Wolný, l. c., str. 11.

¹⁹ Čínský pavilón dosud u Divokého rybníka v Podzámecké zahradě [Václav Tomášek, Historický průvodce Podzámeckou zahradou v Kroměříži, Kroměříž 1959, str. 4.

²⁰ Šindler, l. c., str. 35.

V blízkosti pavilónu je vzrostlý tis červený (*Taxus baccata*) starý zhruba 200 roků, o obvodu 210 cm ve výši 150 cm. Je to relikv starého porostu zahrady. [Taxaci provedl ing. Pavel Šimek].

Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci č. 192. Vydal Vlastivědný ústav v Olomouci, náměstí Republiky 5/6. Odpovědný redaktor dr. Bohumil Šula. Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., závod 11, třída Lidových milicí 5, Olomouc.

Rukopis odevzdán do tisku 7. prosince 1977.

© Vlastivědný ústav Olomouc

Reg. zn. RM 134

4. strana obálky:

Předseda Ústředního národního výboru
v Olomouci Jan Kučera při projevu na
manifestaci 27. února 1948.

OBSAH

Š. Bartošová, K 30. výročí Vítězného února, 1. — B. Eliáš—Žáček, Primát Prostějovska ve výrobě řepného cukru, 4. — O. Kašpar, České verze Cortésových listů v Kosmografii Zikmunda z Púchova, 8. — J. Kšír, Historie dřevěné lávky přes řeku Moravu k Hradisku u Olomouce, 17. — V. Gračka, Drobná orientalizující zahradní architektura v Dolanech, 28.